

$$B = [(20,103-22,371)-(22,027-23,757)] - [(20,44)+(20,103-20,637)] = -20,444.$$

Підбиваючи підсумки ми можемо зробити висновок, що присутні результати впливу незалежної змінної на залежну, а отже запропоновані нами методи формування національної самосвідомості досить ефективні.

Література

1. Бех І.Д. Особистісно-зорієнтоване виховання: Науково-метод. посібник. – К.: ІЗИН, 1998. – 204 с.
2. Борисов В.В. Методики дослідження проблеми виховання національної самосвідомості // Виховання національно свідомої особистості / За ред. Д.О.Тхоржевського. – Київ, 2000. – 42 с.
3. Виховання національно свідомої особистості / За ред. Д.О.Тхоржевського. – Київ, 2000. – 42 с.
4. Джером Б.Ман гейм, Ричард К.Рич. Политология. Методы исследования: Пер. с англ. / Предист. А.П.Соколова. – М.: Издательство “Весь мир”, 1997.
5. Програма спецкурсу “Національна самосвідомість як загальнолюдська цінність”. – Київ, 1999.
6. Nachmias D. Publik Policy Evaluation. – Nev York: St. Maetin’s Press, 1979. – P.21.

Босак Н.Ф.

СТАНОВЛЕННЯ ДИКЦІЙНОЇ НОРМАТИВНОСТІ МОВЛЕННЯ У СТУДЕНТІВ ФІЛОЛОГІЧНИХ ФАКУЛЬТЕТІВ ВНЗ ОСВІТИ

І. Підготовча стадія. Мета цієї стадії полягала в попередній підготовці слухового і вимовного апаратів студента групи до правильного сприйняття і відтворення звуків української мови. На цьому етапі застосовувалися підготовчі вправи, виконуючи які, першокурсники самостійно встановлювали залежність між візуальними (артикуляційними) й акустичними характеристиками звуків, завдяки аналізу кінорентгенсхем, які дають змогу побачити процес артикуляції в розгорнутому вигляді, порівняти зміни в положенні того чи іншого мовного органа під час вимовляння певного звука.

Підготовчі вправи на розвиток артикуляції голосних і приголосних звуків української мови проводилися у такій послідовності: користуючись маленьким дзеркальцем, кожен студент групи перевіряв правильність артикуляції потрібного звука, відповідно до описів характеристики голосного чи приголосного, представлених у вигляді рентгенографічних даних, які подаються у довідковій літературі [1], дотримуючись інструкції викладача-фонетиста: “Перевірте перед дзеркалом правильність Вашої артикуляції кожного звука. Вимовте потрібний звук не поспішаючи, з короткою зупинкою після кожного, спочатку мовчки, далі

пошепки. Стежте за положеннями Ваших артикуляторних органів і зображенням на малюнку”.

II. Стадія постановки звуку. Мета цієї стадії полягала у відпрацьовуванні правильного звучання ізольованого звуку і створенні у студентів відповідних артикуляційно-слухових образів. Це досягалося шляхом імітації (за допомогою зорового і слухового контролю) або механічно (за допомогою моторно-дотикового сприйняття) або при комбінуванні першого і другого.

Завдання цієї стадії мали на меті створення у студентів артикуляційно-слухового образу ізольованого голосного чи приголосного української мови, що здійснювалося через співвіднесення слухового образу звуку із зображенням на схемі (малюнку) та подальшим його тренуванням у вимові. Проілюструємо прикладами.

Прослухайте запис вимови [o] і порівняйте слухове враження з тим, що Ви бачите на схемі. Повторюйте за диктором, намагаючись відтворити всі особливості [o] на слух і за схемою.

Так само відпрацьовувалася вимова [a], [y], [e], [и], [і].

Вимовляйте по черзі (глухі / дзвінкі, м'які / пом'якшені/тверді) ізольовані приголосні: **б-п, б-п, б-п, б-п.....п-б, п-б, п-б.....**, стежачи за рухами губів; **д-т, д-т,**

д-т..... т-д, т-д, т-д..., д'-т', д'-т', д'-т'...., т'-д', т'-д', т'-д', стежачи за кінчиком язика; **з-с, з-с, з-с, з-с..., с-з, с-з, с-з, с-з.... з'-с', з'-с', з'-с', з'-с'... с'-з', с'-з', с'-з', с'-з',** стежачи за кінчиком язика.

Скомбінують вимовляння: **п-с, п-с, п-с, п-с... б-с, б-с, б-с, б-с... б-з', б-з', б-з', б-з'... п-с', п-с', п-с', п-с'... б-д, б-д, б-д, б-д... п-т, п-т, п-т, п-т... б-д', б-д', б-д', б-д'... п-т', п-т', п-т', п-т'...**

Вимовляйте по черзі: **г-х, г-х, г-х, г-х... х-г, х-г, х-г, х-г,** стежачи за спинкою язика; **г-к, г-к, г-к, г-к... к-г, к-г, к-г, к-г... г-з, г-з, г-з, г-з... з-г, з-г, з-г, з-г... х-к, х-к, х-к, х-к... к-х, к-х, к-х, к-х...**

Вимовляйте по черзі сонорні звуки: **л-л', л-л', л-л', л-л'... л'-л, л'-л, л'-л, л'-л,** стежачи за кінчиком язика; **р-р', р-р', р-р', р-р'... р'-р, р'-р, р'-р, р'-р,** стежачи за тим, щоб боковими краями язика був притиснутим до бокових зубів; **м-м', м-м', м-м', м-м'... м'-м, м'-м, м'-м, м'-м,** стежачи за губами; **н-н', н-н', н-н', н-н', н-н'... н'-н, н'-н, н'-н, н'-н,** стежачи за язиком; **в-ф, в-ф, в-ф, в-ф... ф-в, ф-в, ф-в, ф-в,** стежачи за губами; **в-й, в-й, в-й, в-й...й-в, й-в, й-в, й-в,** стежачи за губами, які при утворенні нескладового [й] випинаються вперед.

Скомбінують вимовляння: **л-м, л-м, л-м, л-м... м-л, м-л, м-л, м-л... л'-р, л'-р, л'-р, л'-р... р-л', р-л', р-л', р-л'... р'-м', р'-м', р'-м', р'-м'... м'-р', м'-р', м'-р', м'-р'... н-в, н-в, н-в, н-в... в-н, в-н, в-н, в-н... н'-й, н'-й, н'-й, н'-й... й-н', й-н', й-н', й-н'.**

Вимовляйте по черзі **ж-ш, ж-ш, ж-ш, ж-ш... ш-ж, ш-ж, ш-ж, ш-ж...; ш-ч, ш-ч, ш-ч, ш-ч...** потім разом компактно **шч, шч, шч, шч, шч** (орф. щ).

Вимовляйте повільно і чітко кожен звук окремо: *д-ж, д-ж, д-ж, д-ж...* потім разом як один звук [дж], [дж], [дж], [дж]...

Вимовляйте повільно і чітко кожен звук окремо: *т-ш, т-ш, т-ш, т-ш...* потім разом як один звук ч, ч, ч, ч,...

Вимовляйте повільно і чітко кожен звук окремо: *д-з, д-з, д-з, д-з... д'-з', д'-з', д'-з', д'-з'...* потім разом як один звук [дз], [дз], [дз], [дз]... [дз'], [дз'], [дз'], [дз']...

Вимовляйте повільно і чітко кожен звук окремо: *т-с, т-с, т-с, т-с... т'-с', т'-с', т'-с', т'-с'...* потім разом як один звук ц, ц, ц, ц... ц', ц', ц', ц'...

Після засвоєння цих вправ фонетичний матеріал дещо ускладнювався. Наприклад, відпрацьовувалися за звукорядом голосних *i-e-a-o-y-u* звукосполучення: *кпті, ткпі, дгбі, відтті, кікпті, стізді, здісті, ситіті, шсхві, фіфтчі, вієфті, піптки, здрілли* тощо.

Як засвідчили результати констатуючого експерименту, фонетична система української мови у першокурсників уже сформована, студенти володіють звичними для них прийомами використання мовного апарата, і тому досить часто помилковими вже були стійкі слухові образи, які закріпилися у мовній пам'яті студента. Вважаємо, що саме через це студенти не помічали розбіжностей між своєю вимовою і зразком, якому вони намагалися наслідувати, неправильно вимовляли звуки, оскільки неправильно їх чули. Задля того, щоб створити належну асоціацію між слуховим і моторним уявленням, ми вважали за потрібне комбінувати тренування слуху й вимовних органів студентів, що сприяло запам'ятовуванню слухового враження з одночасним усвідомленням потрібних вимовних рухів. Водночас, як відомо, наявність правильного слухового уявлення звука літературного мовлення ще не забезпечує вмінь правильної його вимови. Тому в таких випадках ми виходили з того, що потрібний нам звук можна розчленувати на кілька послідовних рухів і кожен такий вимовний рух можна сприйняти на дотик – шляхом обмацування, а також зорово – через малюнки, схеми, що ілюструють положення органів мовлення під час артикуляції того чи іншого звука. Так, наприклад, комбінуючи моторно-дотикове сприйняття вібрування голосових зв'язок через обмацування зовнішнього покриву гортані, з такими слуховими прийомами, як вимова дзвінких і глухих звуків при закритих вухах або варіювання висоти звука під час голосного читання (співу), студенти набували уявлення про співвідносну пару фонетичних категорій – відмінність між дзвінками і глухими приголосними звуками. Комбінуючи вправи з палаталізації із спостереженнями над висотою власного шуму твердих і пом'якшених приголосних, студенти набували такого ж двостороннього моторно-слухового уявлення про іншу співвідносну пару фонетичних категорій. Такі узагальнені уявлення сприяли розвитку вмінь контролю над власною вимовою й вимовою інших, адже ще О.О.Реформатський свого часу відзначав, що “навчати правильної вимови потрібно не через відпрацьовування окремих звуків, а через засвоєння системних категорій фонетики, даних парами й рядами в їх взаємозв'язку” [2: 71].

Свідомому засвоєнню студентами правильної вимови сприяло використання серії наслідувальних вправ. Хоча дослідження вчених не дають конкретної кількості імітативних вправ, які є найбільш оптимальними для викладання курсу фонетики у вищій школі, наш власний педагогічний досвід засвідчив, що одним студентам було достатньо одноразової імітації, бо вимовні навички в них в основному сформовані правильно за час навчання в середніх закладах освіти, іншим – необхідно було деавтоматизувати неправильно сформовані, під впливом російської мови чи місцевої говірки, фонетичні навички української літературної вимови. Це, у свою чергу, дещо ускладнювало наше завдання – поставити всіх студентів у рівні умови. Тому ми вважали за доцільне організувати такі вправи у такій послідовності: індивідуальна імітація, що дозволяло експериментаторові пересвідчитися в здатності кожного студента проімітувати вслід за викладачем фонетичну модель, підготувати належним чином мовний апарат, далі – хорова імітація за викладачем, або за магнітофонним записом.

III. *Стадія автоматизації звука.* На цій стадії здійснювалося відпрацьовування правильної вимови звука у складі більших мовних одиниць, а тренувальні вправи проводилися у такій послідовності: робота розпочиналася на складах, далі поступово переходила на слова, словосполучення і речення (частіше – прислів'я чи приказки). Вправи цієї стадії передбачали автоматизацію вимовних навичок студентів спочатку на рівні складів різного типу, щоб не відволікати уваги на значення слова, а дати можливість зосередитися на правильній вимові.

Наступні тренувальні вправи мали на меті відпрацьовування потрібних звуків у словах. Як обов'язковий елемент вправ такого типу, було використання "квасіслів" (звуко-буквений комплекс без певного значення), оскільки такі слова під час їх сприйняття викликають у студентів лише слуховий образ, без смислового навантаження, зосереджуючи увагу передусім на формі, а не на змісті. Використання таких квазіслів, які слугували необхідним звуковим матеріалом, обумовлювалося тим, що вимова – це суто механічний процес (адже йдеться про механічну вправність, а не про операції зі значеннями), тому ця робота дуже швидко автоматизується, перетворюючись у механічну навичку. Наведемо кілька фрагментів такої роботи.

Прослухайте і повторіть за диктором вимову [y] у квазісловах:

Буб, буй, бумб, букс, бурк, вуз, вув, вуда, вулк, вуск, мум, мукс, муск, мухр, пурз, нуф, фуф, фун, фузк, гуг, гурк, гудк, куks, кулб, хух, хузт, хум, хулд, гуж, гур, рус, шурд.

Робота над приголосними у словах була побудована на протиставленні дзвінких і глухих (на початку, в середині і кінці слова), на протиставленні м'яких і твердих і на зіставленні приголосних за місцем і способом творення. Кожне слово, в якому можна очікувати змішування приголосних через нечітку вимову, було запропоноване не лише акустичне (на слух), а головним чином в орфографічному

записі на дошці, для того щоб і зорові, і моторні (під час написання) навички студентів підтримували і полегшували вироблення правильного слухового розпізнавання приголосного звука в конкретних позиційних умовах. Роль експериментатора полягала в тому, що він давав настанови щодо правильності вимови звука, попереджаючи студентів, що часто нечітка і невиразна вимова приголосного, “ковтання” звука в кінці слова може призвести до спотворення змісту слова. Низка вправ була спрямована на автоматизацію артикуляторно-слухового образу звука, вимовленого студентами у словосполученнях, реченнях, прислів'ях і приказках.

IV. *Стадія диференціації звука.* На означеній стадії проводилася робота з правильного вимовляння звуків у скоромовках, віршованих або прозових текстах з одночасним виробленням навичок слухового сприйняття та розрізнювання складних (змішуваних) звуків зі слуху (так звані слухові вправи на розвиток фонематичного слуху).

Завдання означеної стадії щодо диференціації звука закінчували цикл тренувальних вправ настановно-корективного етапу. Одним із важливих елементів роботи над дикцією була робота зі скоромовками, які допомагали виробити легкість і чіткість звучання слів у прискореному темпі. Оскільки більшість слів у скоромовках мають складний, важковимовлюваний підбір звуків, робота в аудиторії розпочиналася з подолання труднощів у вимові звукосполучень: важковимовлювані слова спочатку розбивалися по складах і промовлялися повільно, спокійно; поступово темп прискорювався вдвічі, втричі, але при дотриманні головної умови – приголосні, що повторюються, повинні звучати чітко і розбірливо. Від тривалого і багаторазового повторення одних і тих же слів мовний апарат студентів налагоджується настільки, що згодом звикає виконувати таку ж роботу в дуже швидкому темпі. Водночас, як відомо, така робота вимагає постійності протягом певного проміжку часу, тому частково відпрацьовування скоромовок (віршованих текстів) було запропоновано і для домашньої роботи студентів.

Інструкція: “Скоромовку слід вимовляти спочатку через дуже повільну, перебільшено чітку вимову, поступово прискорюючи темп. Бажано вимовляти їх на одному диханні (під час видиху після глибокого вдиху)”.

Прості скоромовки

Кофта жовта, жовта кофта. Водовоз віз воду від водопроводу. Віхола віяла – віхрила, снігом село завіяла – завалила. Схопив Клим клин, почав Клим клином клин вибивати. Ти, малий, скажи малому, хай малий малому скаже, хай малий теля прив'яже. Не жаліла мама мила, мила мама з милом Мілу. Хоч ти йди в ліс по дрова, а я буду дома, хоч я буду дома, а ти йди в ліс по дрова. Вибіг Гришка на доріжку, на доріжці сидить кішка, взяв з доріжки Гришка кішку, хай впіймає

кішка мишку. Хитру сороку впіймати морока, а на сорок сорок – сорок морок. Дзвонить дзвонар, дзижчить комар, гудуть джмелі, старі й малі.

Ускладнені скоромовки

Пильно поле пильнували, перепілок полювали. Перепел підпадьомкує, перепелиха перепелу підпідпадьомкує, перепелята перепелу, перепелиці переперепідпідпадьомкують. Наша перепеличка, мала й невеличка, під полукіпком розпідпадьомкалась.

Голова до голови приїхав у гості. Голова голові головою розбив голову. Протокол про протокол протоколом запротоколювали, що Карл у Клари украв корали, а Клара у Карла украла кларнет. Ні, Карл і Клара добра пара, кларнетисти Карл і Клара. Ще до протоколу – курка у курки крупку вкрала і квоктати перестала, А Мурий з Муркою повечеряли цією куркою.

Як відомо, правильна вимова щільно пов'язана з розвитком мовленнєвого слуху, який, зокрема, включає три компоненти (фонетичний, фонематичний, інтонаційний), кожен з яких характеризується відносною самостійністю. Перевірка правильності вимови здійснюється за допомогою слухового аналізатора, через який мовець здійснює контроль, досягаючи необхідного акустичного ефекту. Сміслові сприйняття розпочинається з виділення значущих елементів висловлювання і спирається на особливий тип мовленнєвого слуху, який властивий лише людині, – фонематичний, тобто на здатність розрізняти й ідентифікувати звуки мови за їх співвіднесеністю до звуків-еталонів – фонем, на спроможність диференціювати схожі звуки, що відіграють смислорозрізнавальну роль.

За результатами констатуючого експерименту було встановлено, що помилки сприйняття звуків у переважній більшості випадків обумовлювалися тим, що першокурсники сприймали запропоновані викладачем звуки крізь призму усталених вимовних навичок, унаслідок чого вимовлюваний викладачем (диктором) звук і його слухове сприйняття студентами не завжди були ідентичними. Звідси впливала необхідність організувати в межах настановно-корективного етапу цілеспрямовану роботу з нейтралізації діалектних вимовних відхилень у мовленні студентів (діалектний акцент), а також з усунення акценту, спричиненого впливом російської мови. Передусім експериментальна робота над подоланням акценту будувалася з урахуванням того, що оскільки акцент становить систему стійких вимовних навичок то, відповідно, і повинен виправлятися в усному мовленні студентів. Означене, зокрема, досягалось через низку коректувальних вправ, заснованих на акустичному звір'янні правильно і неправильно вимовлених звуків, що допомагало сформувати у свідомості студента еталон звука (фонемі) української літературної вимови, тобто забезпечувалося “усвідомлення й запам'ятовування фонетично суттєвих ознак фонем через безпосереднє порівняння” [3: 101], що, безперечно, сприяло й більш чіткій і точній артикуляції звуків.

Інструкція: Визначте, де знаходиться звук [г] у вимовлених диктором словах *город, загальний, маргарин, поговорити, цегляний, пригнутий, поганий, вголос, кочерга, протавити, вугляр, гарно.*

Інструкція: Визначте зі слуху, перед якими голосними знаходяться тверді / м'які / пом'якшені приголосні у словах: *бік – бик, пік – пас; день – дяк – дим – діло, там – том – тіло; зірка – Зоя – зам, сірка – соя – сам, гай – гол – гімн, хай – хід, кат – кіт – код – кит, тава – гума – тедзь, лев – люд – лис – ліс – лук, раб – рев – ріг – ряд, мед – мак – міф – мир, ніс – нуль – нас – нюх, жах – жив – жест, шаль – шок – шип – шість, чай – чек – чорт – чув.*

Інструкція: Прослухайте записані на магнітофонну плівку слова і самостійно зробіть висновок про те, чи втрачають дзвінкість українські приголосні в середині слова перед глухим або в кінці слова.

Книжка, стежка, рідкий, казка, будка, ягідка, ріжки, глибше, рідше.

дуба – дуб

снігу – сніг

воза – віз

морозу – мороз

народу – народ

гриба – гриб

горба – горб

обіду – обід

сторожа – сторож

діда – дід

ножа – ніж

льоду – лід

Інструкція: Прослухайте грамзапис тексту при закритих книжках, потім прочитайте його вголос, максимально наслідуючи диктора.

Свідомому засвоєнню правильної вимови й удосконаленню фонематичного слуху студентів сприяло застосування звуко-буквеного аналізу слів і вправ розпізнавального типу, коли студентам пропонувалося виявити у сприйнятому на слух слові необхідний звук і співвіднести його із зоровим зображенням в орфографічному записі. Оскільки усунення помилок здійснювалося через методичний прийом порівняння букв і звуків у слові, то добиралися лише ті слова, орфографічне написання яких засноване на фонетичному принципі.

Прищепленню першокурсникам норм правильної літературної вимови, розвитку мовленнєвого слуху сприяло використання методу свідомого зіставлення. Для цього часто на заняттях настановно-корективного етапу експериментатором створювалась установка на фіксацію помилок діалектного й інтерференційного походження в українському звучному мовленні. Це, зокрема, здійснювалося таким чином: начитане на магнітофонну плівку ненормативне мовлення заслуховується на занятті, далі викладач коментує відхилення від літературної норми у вимові тих чи інших звуків, звукосполук, що спричинені особливостями говорів південно-східного наріччя або впливом російської мови. Потім робляться записи спонтанних текстів у виконанні студента групи, а всім іншим пропонується критично прослухати мовлення однокурсника й у разі необхідності замінити неправильні (з точки зору орфоепічної норми української літературної мови) форми на потрібні. Отже, нейтралізація вимовних відхилень

здійснювалася не тільки через виправлення помилок у мовленні студентів, але й за допомогою демонстрації помилки з протиставленням їй літературної норми. Означене, у свою чергу, привчало студентів-філологів як до критичного сприйняття чужого мовлення, так і до свідомої самокорекції й самоконтролю.

Література

1. Сучасна українська літературна мова: Фонетика / За заг. ред. І.К.Білодіда. – К.: Наукова думка, 1969. – Т.2. – 435 с.
2. Реформатский А.А. Фонология на службе обучения произношению народного языка // Русский язык в национальной школе. – 1961. – № 6. – С. 70-75.
3. Легостаева О.В. Формирование фонематического слуха на начальном этапе языкового вуза (англ.яз.): Дисс. ... канд. пед. наук. – М., 1982. – 233 с.

*Булавін Л.А., Мальнєв В.М., Чолпан П.П.
Київський національний університет
імені Т.Шевченка*

РОЛЬ ЛЕКЦІЙ З ФІЗИКИ В НОВИХ ТЕХНОЛОГІЯХ НАВЧАННЯ

Лекція (від латинського “*lectio*” – читання) є провідною формою організації навчального процесу в вищій школі. Вони в значній мірі визначають організацію і зміст інших форм навчання в вищому навчальному закладі (ВНЗ): практичних занять, лабораторних практикумів, семінарів тощо.

Лекція з фізики – це послідовний, достатньо обґрунтований, ясний і наглядний виклад лектором основних питань вузівського курсу фізики. За силою вражень лекційний спосіб знаходиться вище всіх інших засобів викладання. Разом з тим, він є самим економним за часом.

Провідна роль лекцій, в тому числі з фізики, визначається наступним:

- лекція може бути прочитана великій аудиторії з застосуванням необхідних демонстрацій;
- слово лектора “оживляє” суху наукову інформацію, робить її більш дохідливою для сприйняття студентами;
- на лекції можна легко створювати проблемну ситуацію, яка активізує роботу студентів, примушує їх думати, міркувати;
- лекція – найбільш гнучка форма доведення до слухачів новітньої наукової інформації;
- лекція виховує студентів: забезпечує методологічну направленість навчального процесу, дає можливість пов’язати навчальний матеріал з сучасними науково-технічними досягненнями та виробництвом;